

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.9:32

О. В. Сушій

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ НАЦІЄТВОРЕННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті представлено результати першого етапу роботи за НДТ “Націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення” (ДР №0117U000193)”, яка виконується в лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України. Науковий пошук було спрямовано на вирішення таких завдань, як: (1) обґрунтування концептуальних засад соціальної психології націєтворення як окремого наукового напрямку; (2) розроблення теоретичної соціально-психологічної моделі націєтворчого процесу та методологічних принципів його соціально-психологічного дослідження. У річизі перелічених завдань колективом науковців здійснено спробу концептуалізувати соціально-психологічні засади націєтворчого процесу, виробити інтегральний підхід до аналізу нації як цілісного соціально-психологічного феномену, що спирається на концепцію соціально-психологічного мислення М. Слюсаревського. Концептуальний каркас теоретичної соціально-психологічної моделі націєтворчого процесу та методологічних принципів його соціально-психологічного дослідження утворюють: (1) теоретичні і методологічні підходи до дослідження про-цесу націєтворення, що склалися в історико-філософському та соціально-політичному пізнанні; (2) етногенетичні, культурно-історичні та психо-логічні аспекти націєтворення, що є предметом вивчення етнопсихології (етнічної і національної психології); (3) соціально-психологічні аспекти націєтворчого процесу, подані в координатах концепції соціально-психологічного мислення та його формовиявів. Обґрунтовано концептуальні засади соціальної психології націєтворення як окремого наукового напрямку, визначено її мету, об’єкт і предмет дослідження. Представлено робочі соціально-психологічні визначення понять “нація” і “націєтворення”. Як концептуальне узагальнення засад та методологічних принципів дослідження соціальної психології націєтворення презентовано однойменну експериментальну розробку навчальної програми “Соціальна психологія націєтворення”, проект структури якої подано в тексті.

Ключові слова: націєтворення, нація, соціальна психологія націєтворення, соціально-психологічне мислення, форми соціально-психологічного мислення.

О. V. Sushyi

THE SOCIAL PSYCHOLOGY OF NATION-BUILDING: CONCEPTUAL FRAMEWORK AND PRINCIPLES OF RESEARCH METHODOLOGY

The article presents the results of the first stage of work on a research topic “Potential of socio-psychological thinking forms for national building and conflict

resolving” which is implementing in the Laboratory for Methodology of Psychosocial and Political-Psychological Research, ISPP of NAES of Ukraine. The scientific search was targeted on such tasks’ solution as: (1) the justification of the conceptual frameworks of social psychology of nation-building as a particular scientific domain; (2) the development of theoretical socio-psychological model for nation-building process and methodological principles for its socio-psychological research. In line with these objectives an attempt of conceptualization of social-psychological frameworks for nation-building process was made by scholars’ team. The integral approach to the nation analyzing as a holistic socio-psychological phenomenon that based on the conception of socio-psychological thinking by M. Sliusarevskyi was proposed. The supporting frames of a theoretical socio-psychological model of nation-building process and methodological principles of its socio-psychological research are: (1) theoretical and methodological approaches to the research of nation-building process, which were formed in the historical-philosophical and socio-political cognition; (2) ethnogenetic, culture-historical and psychological aspects of nation-building process which are the subject of ethnic psychology (ethnic and national psychology); (3) socio-psychological aspects of nation-building process which are considered in the coordinates of socio-psychological thinking and its forms conception. The conceptual framework of social psychology of nation-building as a particular scientific domain is grounded, its research goal, object and subject are established. The operational socio-psychological definitions of the “nation” and “nation-building” concepts are presented. The structure of experimental design for the curriculum “Social psychology of nation-building” as a conceptual generalization of bases and methodological principles of the same research is presented.

Key words: nation-building, nation, social psychology of nation-building, socio-psychological thinking, socio- psychological thinking forms.

Постановка проблеми. Актуальність заявленої проблематики, а саме соціально-психологічного дослідження процесу націєтворення, визначається складністю та надзвичайною гостротою сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні в цілому: зовнішньою військовою інтервенцією з боку РФ, анексією Криму, перманентною війною на сході України, найглибшою за роки незалежності внутрішньою системною кризою. У ситуації зовнішньо- і внутрішньополітичної невизначеності українське суспільство постало перед масштабним соціетальним викликом: бути сучасній українській політичній нації чи ні. Можливість відповідати на цей виклик у світлі 26-річного складного й суперечливого процесу трансформації українського суспільства і держави на перший погляд виглядає доволі неоднозначно. Адже саме зараз широкий спектр надзвичайно складних і болючих для українського суспільства та держави процесів спричинює зростання соціальної напруженості, радикалізацію суспільних настроїв, що, врешті-решт, загрожує розгортанням конфліктно-конфронтаційного сценарію суспільного розвитку. Водночас під впливом означених загроз і викликів з’являються нові й нетипові для попередніх десятиліть форми соціальної згуртованості, громадянської самоорганізації, національного єднання.

Але сучасний світ не є україноцентричним, він також зазнає кардинальних змін, що мають край полярні вияви: одні з них становлять значну загрозу для внутрішньої стабільності та безпеки національних держав, інші породжують проблеми, які суттєво трансформують практики національного буття. Вочевидь, явні чи приховані поштовхи, що струшують остови сучасних націй і національних держав, неминуче матимуть відгомін і на теренах українського націє- і державотворення.

Соціально-психологічна наука не може залишити без уваги виклики та загрози, що стоять чи поставатимуть перед нашою країною, і повинна пропонувати рішення щодо зміцнення національної єдності та мінімізації конфронтаційних виявів у суспільстві. У зв'язку з цим виникає потреба в оновленому – психосоціальному і політико-психологічному – погляді на проблему націєтворення в цілому та формування сучасної української нації зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, не вирішені раніше частини загальної проблеми. У соціально-гуманітарних науках утвердився певний паритет щодо концептуалізації феномену нації і націєтворчого процесу. Історики розглядають націю як населення суверенної держави, котре проживає на певній території і має спільні думки, почуття та волю, що передаються протягом історичного часу; політологи цікавляться політикою, суверенітетом і державою, вважаючи за краще залишити розроблення теорій нації історикам та соціологам; філософи вбачають у нації “культурний союз” із спільною історією, мовою, літературою, традиціями, героями та почуттям лояльності; соціологи цікавляться груповою поведінкою нації, вважаючи її “найбільшою і найважливішою спільнотою людського суспільства”; географи зосереджують увагу на значущості для нації території та природного середовища; психологи аналізують поведінку членів нації, досліджують їхні психологічні риси, свідомість, емоції, котрі відіграють роль “цементу, що поєднує націю”, тощо [1].

У вітчизняній науці на цей час пальма першості, коли йдеться про розроблення “національного питання”, належить історико-філософським та соціально-політичним наукам. Комплексний пошук в електронному каталозі Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського за ключовими словами, а саме “нації” (нація, нації, націй), націєтвор\$/націотвор\$, національ\$, з уточненням за позиціями галузевої тематики (соціологія; історія / історичні науки; політика / політичні науки; філософія/психологія), і спеціальністю ДАК засвідчив, що соціальна та політична психологія щодо підготовлених дисертацій і монографічних досліджень у цій царині поки що суттєво відстає (табл.).

Звісно, не можна не зауважити, що соціальні і політичні психологи у своїх дослідженнях розглядають дотичні до націєтворчої проблематики питання, зокрема національного характеру, національної

свідомості і самосвідомості, національної ідентичності тощо. Про це свідчать підготовлені дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора психологічних наук за спеціальностями 19.00.05 – Соціальна психологія; психологія соціальної роботи¹, 19.00.07 – Педагогічна та вікова психологія², 19.00.11 – Політична психологія³. Також не можна не зважати на дослідження, здійснені в межах таких наукових напрямів, як етнічна психологія та етнонаціональна психологія, що сформувалися на стику психології, соціології (філософії), культурології та етнології (етнографії)⁴.

¹ Кривонос І.В. Психологічна структура українського національного характеру: реконструкція за творами художньої літератури (2008 р., спеціальність 19.00.05); Терещенко К. В. Соціально-психологічні чинники розвитку національної ідентичності українців і росіян в Україні (2012 р., 19.00.05); Дідух М. Л. Становлення політичної свідомості молоді в умовах суспільної нестабільності (2004 р., 19.00.05); Циганенко Г. В. Соціально-психологічні механізми політико-ідеологічного самовизначення молоді (2005, 19.00.05); докторські дисертації: Васютинський В.О. Інтеракційна психологія влади (2005, 19.00.05); Хазратова Н.В. Психологія відносин особистості й держави (2005, 19.00.05); Яремчук О. В. Психологія етнокультурної міфотворчості особистості (2014 р., 19.00.05) та ін.

² Березін А. М. Психологічні чинники генези національної самосвідомості особистості (2002 р., 19.00.07); Шугай М. А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів (2002, 19.00.07); Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості (2005 р., 19.00.07); Соколова В. Ф. Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури (2009 р., 19.00.07); Король Л. Д. Психолінгвістичні особливості формування національного характеру у студентів (2010 р., 19.00.07); Пюнтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді (2017 р., 19.00.07); докторська дисертація Співак Л. М. Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці (2016 р., 19.00.07) та ін.

³ Лісневська А. О. Психологічні чинники політичної активності молоді (2010, 19.00.11), Позняк С. І. Громадянські уявлення як психологічний чинник розвитку політичної культури молоді (2011, 19.00.11); Блозна П. І. Соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури молоді (2017, 19.00.11), докторські дисертації: Траверсе Т. М. Психологія політичного мислення: системно-стратегіальний підхід (2015, 19.00.11); Дроздов О. Ю. Психологія масової геополітичної свідомості (2016, 19.00.11) та ін.

⁴ Гнатенко П. И. Этнические установки и этнические стереотипы / П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. – Днепропетровск: [б.и.], 1995. – 200 с.; Гнатенко П. И. Український національний характер / П. И. Гнатенко. – К.: ДОК-К, 1997. – 114 с.; Гнатенко П. И. Идентичность: Философский и психологический анализ / П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. – К.: [б.и.], 1999. – 463 с.; Гнатенко П. И. Национальная психология / П. И. Гнатенко. – Днепропетровск: Полиграфист, 2000. – 214 с.; Гнатенко П. И. Национальная психология и бытие общества / П. И. Гнатенко, М. П. Бузский. – Днепропетровск: Полиграфист, 2002. – 209 с.; Гнатенко П. И. Этнопсихоанализ: монография / П. И. Гнатенко. – К.: Вища освіта, 2009. – 159 с.; Павленко В.М. Етнопсихологія: навч. посіб. / В. М. Павленко, С. О. Таглін. – К.: Сфера, 1999. – 407 с.; Етнопсихологія / Л. Е. Орбан [та ін.]. – Івано-Франківськ: [б.в.], 1994. – 83 с.; Орбан-Лембрик Л. Е. Етнопсихологія у школі / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Івано-Франківськ: [б.в.], 2001. – 40 с.; Семенів Н. М. Українська етнопсихологія: історія, розвиток, персоналії: монографія / Семенів Н. М. – Львів: Ліга-Прес, 2013. – 199 с. та ін.

Результати пошуку в електронному каталозі НБУ
ім. В. І. Вернадського (<http://irbis-nbuv.gov.ua/>)

Пошуковий запит / Ключові слова	Загальна кількість знайдених документів (книжкових видань, дисертацій) за галузями знань				
	історія	політологія	філософія	соціологія	психологія
нація	45	50	4	8	–
нації	101	105	25	15	–
націй	32	18	3	6	–
націєтвор\$	10	7	–	2	–
націотвор\$	15	14	4	1	–
національ\$	1334	954	267	205	10

А проте у вітчизняній соціально-психологічній науці досі бракує власного концептуального бачення націєтворчого процесу, не вироблено інтегрального підходу до аналізу нації як цілісного соціально-психологічного феномена.

Формулювання цілей статті. Спробою заповнити певною мірою цю прогалину є робота, яка проводиться за НДТ “Націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення” (ДР №0117U000193) в лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України. У межах цієї НДТ увага науковців, зокрема, спрямована на вирішення таких завдань:

- 1) обґрунтування концептуальних засад соціальної психології націєтворення як окремого наукового напрямку;
- 2) розроблення теоретичної соціально-психологічної моделі націєтворчого процесу та методологічних принципів його соціально-психологічного дослідження.

Власне, *мета* пропонованої статті – представити спрямування наукових рефлексій та пошуків в окресленій проблемній площині, здійснених колективом виконавців у ході першого (теоретико-методологічного) етапу виконання науково-дослідної роботи (2017 р.), та презентувати концептуальне бачення вивчення процесу націєтворення як цілісного соціально-психологічного феномену, узагальнене на прикладі експериментальної розробки навчальної програми дисципліни “Соціальна психологія націєтворення”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глибока трансформація сучасного світу неминуче спричинює зміну і наших уявлень про суспільні процеси й структури. Через це класичні теорії нації та націогенези, що склалися в історико-філософському та соціально-політичному пізнанні (конструктивізм/модернізм, примордалізм/етніцизм, інструменталізм), з одного боку, і етносоціальні та психологічні підходи до вивчення природи нації і націоналізму, що заклали основи становлення низки міждисциплінарних соціальних дисциплін, які мають префікс етно- (етнічна історія, етнодемографія, етнолінгвістика, етнополітологія, етнопсихологія тощо), з другого, розкриваючи закономір-

ності та особливості розвитку націй і національних відносин, почасти безсилі пояснити парадокси націєтворчого поступу в нових реаліях сучасного світу.

Відаючи належне усталеним теоретичним і методологічним підходам, вважаємо, що нові можливості для плідної роботи над теоретико-методологічними питаннями націєтворення на теренах соціально-психологічної науки відкриває концепція соціально-психологічного мислення М. Слюсаревського, в річищі якої колектив лабораторії працює вже не перший рік¹. З теоретичної позиції пропонований підхід, на нашу думку, становить методологічне підґрунтя для соціально-психологічного прочитання особливостей перебігу націєтворчих процесів, зокрема в Україні, і дає змогу конкретизувати теоретико-методологічні засади соціальної психології націєтворення як галузевої соціально-психологічної дисципліни, як самостійного наукового напрямку соціальної психології. У практичній площині, припускаємо, пропонований підхід формуватиме теоретико-методологічний та методичний базис для соціально-психологічних інтервенцій, спрямованих як на зниження конфліктогенності всередині суспільства, так і на зміцнення його націєтворчих потенцій, необхідних для вироблення нової стратегії національного розвитку й реформування країни в умовах зовнішніх та внутрішніх викликів.

Перед тим як перейти до викладення суто методологічних питань і щоб полегшити сприйняття пропонованого підходу, звернімося (як до ілюстрації) до проблеми національної консолідації, котра, як відомо, становить основу розвитку будь-якої нації, а в контексті націєтворчого процесу в Україні, якщо розглядати процес національної консолідації як процес націєтворення, є однією з найболючіших.

Від часу здобуття незалежності розвиток українського суспільства і держави характеризується істотним переважанням процесів диференціації над процесами соціальної та політичної інтеграції, домінуванням деконсолідаційних тенденцій над консолідаційними, розбалансованістю ціннісно-нормативної системи та амбівалентністю масової свідомості тощо. Така ситуація, як відомо, склалася в Україні під впливом низки чинників, що мають як об'єктивний, зумовлений конкретними історичними обставинами, так і суб'єктивний, у тому числі пов'язаний із соціально-психологічними чинниками, характер.

¹ Упродовж 2013–2016 рр. колектив лабораторії працював над науково-дослідною темою “Особливості становлення і розвитку форм соціально-психологічного мислення” (ДР №0113U002137). Її виконання стало першим прецедентом спеціальних досліджень з вивчення форм соціально-психологічного мислення, чим фактично започатковано принципово новий підхід в історії і теорії соціальної психології, який може стати підґрунтям для цілої серії подальших досліджень у цьому напрямі.

Соціально-гуманітарні науки (кожна у своєму предметному полі), вивчаючи можливості досягнення національної консолідації, не могли оминати своєю увагою проблему дихотомічності української нації, розв'язання якої, відповідно, вимагало розгляду й уточнення крізь призму проблематики і понять своєї науки цілої низки питань. Насамперед ідеться про географічні особливості та історичні передумови становлення України як незалежної держави та формування української нації (історія, етнічна історія, етнографія, етнопсихологія), специфіку її економічного, політичного та соціокультурного розвитку (економічні, політичні, філософські науки, соціальна та політична психологія), які зумовили особливості поліетнічного складу українського суспільства та неоднорідність регіональної структури країни (етнодемографія, етногеографія), соціокультурні відмінності, полярність цивілізаційних та ціннісних орієнтацій тощо (соціологія, соціальна психологія). Зазначені чинники, посилені технологіями маніпулювання (психо- і політтехнології) та засобами інформаційного впливу (пропаганда), дали безмежний простір для поляризації і фрустрації масової свідомості, створили підстави для регіонального розмежування та зростання сепаратистського потенціалу суспільства, стали підґрунтям для конструювання міфу про розколоту Україну і дихотомічність української національної ідентичності, тобто розширювали лінії потенційної конфліктності та поглиблювали психологічну відчуженість у суспільстві.

Процес національної консолідації в Україні за роки незалежності не набув системного та цілісного характеру, а був переважно фрагментарним і ситуативним. З року в рік суспільно-політична ситуація в Україні переважно вирізнялася, так би мовити, характерними дестабілізаційними чинниками, які не тільки негативно позначалися на реалізації національних інтересів держави, а й на підсвідомому рівні сприяли накопиченню в надрах українського суспільства конфліктогенного потенціалу. Нового, драматичного наповнення проблема національної консолідації набула на тлі воєнної агресії з боку Росії, анексії Криму та війни на сході України. В умовах війни та глибокої політичної кризи система координат потенційного конфлікту стала більш багатовимірною і вийшла за гіпотетичні межі суспільного розмежування, утворюючи нові горизонти демаркаційних ліній.

Наразі жодна із соціально-гуманітарних наук, кожна у своєму предметному полі порушуючи проблему загальнонаціональної консолідації в цілому та мінімізації конфліктно-конфронтаційних проявів у суспільстві в умовах зовнішніх та внутрішніх викликів зокрема, не можуть оминати увагою риторичне питання: чи було б можливим охоплення значної частини громадян України антиукраїнською пропагандою, якби структурні деформації та поділи не були глибоко закорінені в масовій свідомості й не стали формулою “думання” нас про самих себе та “діяння” згідно із заданою програмою? Чи були б можливими анексія

Криму, окупація окремих територій Донецької та Луганської областей, якби це не мало опертя в наявній на цей момент масовій психології?

Вважаю, що саме соціально-психологічна наука, виходячи з власного предмета, – а це індивідуальні та надіндивідуальні (групові, колективні, масові) психічні явища, що зумовлюються історичною та культурною єдністю людей, їхньою взаємодією, спільною діяльністю і виявляються в особливостях індивідуальної, групової та міжгрупової поведінки, – мала б дати відповіді на поставлені вище запитання. Власне, наведене формулювання предмета соціальної психології, у найширшому тлумаченні його значення, було покладено М. Слюсаревським в основу уведених ним у науковий вжиток понять “соціально-психологічне мислення” (далі – СПМ) і “форма соціально-психологічного мислення”. Нагадаю, що під соціально-психологічним запропоновано розуміти мислення, спрямоване на пізнання та опанування індивідуальних і надіндивідуальних психічних явищ, котрі зумовлюються історичною та культурною єдністю людей, їхньою взаємодією, спільною діяльністю і виявляються в особливостях індивідуальної, групової та міжгрупової поведінки. Більш компактний варіант сформульованої дефініції: СПМ – це мислення, спрямоване на пізнання та опанування соціально-психологічної реальності. Поняття “форма СПМ” означає певну сукупність історично змінних і водночас відносно сталих способів організації процесів пізнання та освоєння відношень соціально-психологічної реальності. Його призначення – конкретизувати “оформлений” у певному вигляді зміст СПМ. У такому контексті поняття форми позначає різні підвиди чи типи обговорюваного виду мислення, які узагальнено дослідником у класифікаційно-генетичній моделі форм СПМ, що охоплює його донаукові, протонаукові, власне наукові та позанаукові форми, а також ті, які посідають проміжне місце між науковими і позанауковими, – ідеологічні та психотехнологічні¹.

У конструкціях дефініцій СПМ та форми СПМ для нашого дослідження наріжними є два моменти. Перший – те, що СПМ глибоко закорінене в біологічно та культурно-історично зумовленій природі людини; воно ґрунтується на відпочатковій, як зазначає М. Слюсаревський, *соціально-психологічності* людського мислення взагалі. Другий – те, що форми СПМ перебувають не в субординаційних, а радше в координаційних зв'язках. Одні з них є історично минулими: породивши

¹ Детально зупинятися на описі моделі немає потреби, оскільки це, по-перше, докладно зробив сам автор концепції М. Слюсаревський, і, по-друге, у ході виконання НДТ “Особливості становлення і розвитку форм СПМ” (2013–2016 рр.) було докладно проаналізовано окремі із цих форм, розкрито їхній евристичний потенціал та можливості щодо вирішення різних практично значущих завдань. Результати названого фундаментального дослідження висвітлено в колективній монографії “Соціально-психологічне мислення: генеза, основні форми та перспективи розвитку” [2], їхній стислий огляд представлено в [3].

свої перевтілення, вони стають надбанням минулого; інші актуально співіснують у просторі і часі, хоча теж можуть породжувати похідні, дочірні функціональні утворення.

Власне, у річищі означених теоретичних положень на VIII Всеукраїнській науковій конференції “Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина України” (ІСПП НАПН України, 10–11 жовтня 2017 р.) було представлено низку наукових доповідей. М. Слюсаревський у доповіді “Немає людини – немає проблеми” презентував гіпотетичний конструкт, який поєднує зразки масової культури і факти побутової злочинності зі сферою політики, а саме з політичними репресіями [4]. В. Климчук і В. Горбунова в публічній лекції “Психологічні наслідки Голодомору у свідомості українців” показали, як травма минулого впливає на сучасний стан масової свідомості, зокрема: у формі цілої низки звичок, через деструктивні моделі поведінки, які навіть через кілька поколінь негативно впливають на повсякденне життя [5]. У цьому ж контексті автором цієї статті було виголошено доповідь “Глибинні рифи українського націєтворення”, де в умовно-наскрізній проекції “минуле – сьогодні – майбутнє” прослідковано особливості конструювання і трансфігурації так званого “міфу про розділену Україну” [6].

Таким чином, відповідаючи на поставлене вище запитання та продовжуючи думку М. Слюсаревського, ще раз підкреслимо: одним із фундаментальних завдань, яке наразі стоїть перед вітчизняною соціально-психологічною наукою, є пізнання та опанування індивідуальних і надіндивідуальних психічних явищ, котрі зумовлюються історичною та культурною єдністю людей, їхньою взаємодією, спільною діяльністю і виявляються в особливостях індивідуальної, групової та міжгрупової поведінки.

У річищі проголошеного фундаментального завдання колектив лабораторії психосоціальних і політико-психологічних досліджень зробив спробу концептуалізувати соціально-психологічні засади націєтворчого процесу, виробити інтегральний підхід до аналізу нації як цілісного соціально-психологічного феномена¹. Така, умовно кажучи, рамкова директива є підґрунтям для розроблення конкретних, соціально-психологічно обґрунтованих заходів щодо мінімізації конфліктно-кон-

¹ Можна, звичайно, зауважити, що для розв’язання такого-собі, так би мовити, похідного завдання, вочевидь, було б замало і цілої наукової установи, що вже казати про науковий підрозділ. Утім, незважаючи на певні обмежувальні обставини, кадровий ресурс виконавців НДР “Націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення” представлено доволі потужно, а саме: В. Татенко, чл.-кор. НАПН України, д.психол.н., професор; П. Гнатенко, чл.-кор. НАПН України, д.філос.н., професор; О. Суший, д.н.держ. упр., завідувач лабораторії; О. Яремчук, д.психол.н., доцент; В. Жовтянська, к.психол.н., с.н.с.; Ю. Соколовська, к.психол.н., н.с.; О. Кухарук, м.н.с., І. Ревера, м.н.с.

фронтаційних виявів у суспільстві, вироблення дієвих механізмів консолідації суспільства.

Наразі маємо змогу представити концептуальний каркас соціальної психології націєтворення та стисло окреслити методологічні принципи соціально-психологічного дослідження націєтворчого процесу. Соціальну психологію націєтворення пропонуємо розглядати як сферу пізнання та опанування національного (у найширшому розумінні) як соціально-психологічної реальності і (у звуженому розумінні) як мисленнєвої проєкції, уособленої в одиниці свідомості і мислення суб'єктного буття нації. Її основним об'єктом є процес націєтворення; предметом – способи пізнання та опанування національного як соціально-психологічної реальності; нації як суб'єкт власного творення у контексті соціально-історичної реальності в її цілісності та динаміці; внутрішні процеси і проблеми, що мають місце в дослідженнях і практиці націєтворення. Зважаючи на те, що способами пізнання та опанування соціально-психологічної реальності є форми СПМ і водночас вони ж є носієм та ретранслятором відповідної соціально-психологічної реальності, представленої в межах нашого дослідження в координатах національного і конфліктогенного, вважаємо за потрібне окреслити ще один пласт у предметному полі соціальної психології націєтворення, а саме націєтворчий і конфліктологічний потенціал форм СПМ.

В основу запропонованої дефініції покладено робоче соціально-психологічне визначення поняття “нація” (В. Татенко) як великої соціальної групи, що характеризується: наявністю у переважній більшості її членів стійкого і відрефлексованого почуття Ми, яка визнає себе груповим (колективним) суб'єктом життєдіяльності і розвитку, а також вирізняється сформованою психологічною готовністю до спільного вчинку самовідданої творчої активності і самопожертви заради утвердження і відстоювання своїх інтересів. Саме така готовність розглядається як сутнісний соціально-психологічний критерій оцінки міри внутрішньої заглибленості групового суб'єкта в процес націєтворення. Відповідно, націєтворення розуміється як процес становлення і розвитку нації як суб'єкта власного творення, тобто як вияв спільної (групової, колективної) суб'єктної активності членів певного соціуму, спрямованої на перетворення себе як народу в націю.

Концептуальний каркас теоретичної соціально-психологічної моделі націєтворчого процесу та методологічних принципів його соціально-психологічного дослідження утворюють три “стовпи”. Перший – спирається на теоретичні та методологічні підходи до дослідження процесу націєтворення, що склалися в історико-філософському та соціально-політичному пізнанні. Другий – уособлює етногенетичні, культурно-історичні та психологічні аспекти націєтворення, що є предметом вивчення етнопсихології (етнічної та національної психології).

Третій – унаочнює соціально-психологічні аспекти націєтворчого процесу в координатах концепції СПМ та його формовиявів.

У своїх індивідуальних темах колектив науковців доволі розлого представив напрями досліджень у проблемному полі соціальної психології націєтворення. Але широкий діапазон, однак, не означає, що було забуто про важливість поєднання та збереження внутрішніх взаємозв'язків із генеральним напрямом науково-дослідної роботи. Їхня цілісність передусім спирається на цілісність концепції М. Слюсаревського про форми СПМ. Тобто ми намагаємось, з одного боку, охопити своїми дослідженнями різні складові концепції форм СПМ, а з другого – показати можливості дослідження соціальної психології націєтворення в різних площинах. Зокрема, згідно з класифікаційно-генетичною моделлю в межах нашого дослідження представлено такі наукові форми СПМ, як: історіографія соціально-психологічної думки (Ю. Соколовська), теорії, що склалися в соціальній психології, зокрема етнонаціональна психологія (П. Гнатенко), історична психологія (О. Яремчук), а також окремі наукові підходи – суб'єктно-вчинковий (В. Татенко), соціальна архетипіка (О. Суший).

У фокусі історіографії соціально-психологічної науки Ю. Соколовська розробляє концептуальні засади вивчення націєтворчого потенціалу соціально-психологічної думки (2-га пол. XIX – початок XX ст.). Мета дослідження – висвітлити і проаналізувати національно-об'єднаний потенціал соціально-психологічної думки вітчизняних учених кінця XIX – початку XX ст. як засобу соціокультурного розвитку суспільства і розбудови української державності. Наразі встановлено, що початок соціально-психологічних студій на теренах України пов'язаний саме з етнічною психологією, яка свого часу виникла на ґрунті етнографії, мовознавства та фольклористики, що швидко розвивалися в середині XIX ст. У цей період українськими мислителями було окреслено низку важливих дослідницьких проблем, а саме: національний характер, національна самосвідомість, співвідношення національної психології і мови тощо, які стали підґрунтям сучасного напряму соціально-психологічних досліджень великих груп і спільнот.

У річищі етнонаціональної психології П. Гнатенко досліджує соціально-психологічні основи феномену національної ідентичності. Назване дослідження не тільки дає можливість розкрити складну структуру та багаторівневий характер феномену національної ідентичності, простежити зв'язки між національним почуттям, національною свідомістю і національним характером, розкрити діалектику загальнолюдського і національного у націєтворчому процесі, а й концептуалізувати методологічні можливості етнічної та національної психології в системі аналізу соціальної психології націєтворення.

В. Татенко зосередив увагу на розробленні теоретичних і методологічних засад соціально-психологічного дослідження націєтворчого

процесу з позицій суб'єктно-вчинкового підходу. Мета дослідження полягає в з'ясуванні можливостей концептуалізації соціально-психологічних уявлень про процес націєтворення, критеріїв його оцінювання та його механізмів з огляду на методологічний ресурс суб'єктно-вчинкового підходу. Особливість суб'єктно-вчинкового підходу, пізнавально-інтерпретаційні можливості якого пропонується використовувати в соціально-психологічному дослідженні процесу становлення нації, полягає в наголошуванні його сутнісних характеристик. Ідеться про те, що головним соціально-психологічним критерієм оцінювання сформованості нації як такої визнається її мотиваційна та інструментальна готовність як колективного суб'єкта до вчинку саморозвитку і вчинку самопожертви у відстоюванні своїх національних інтересів. Пропонується система соціально-психологічних механізмів процесу націєтворення.

О. Яремчук спрямувала зусилля та здійснює наукову розвідку в напрямі виявлення націєтворчого потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності та концептуалізації методологічних можливостей історичної психології в системі аналізу соціальної психології націєтворення. Історична психологія розуміється як парадигмальне знання, що поєднує та інтегрує в пам'яті соціуму історію націєтворення і дає можливість розкрити історико-психологічні засади розбудови нації. Оскільки за своїм змістом історична психологія пов'язана з історичною пам'яттю, міфами, звичаями і традиціями, стереотипами сприйняття та моделями поведінки тощо, з певною засторогою можна припустити, що їх акцентуація, наприклад через конструювання національного міфу, може стати носієм як націєтворчих, так і конфліктогенних сил. Для прикладу – успіхи та невдачі мультикультурного проекту сучасної епохи – епохи, за якої піддано сумніву доцільність збереження національно-державних засад соціального устрою та породжено багато проблем, від яких здригаються основи сучасних націй.

Звернімо увагу на те, що історична психологія не дорівнює історії психології, яка є історією дисципліни, історією наукових учень. Якщо історія психології вивчає зміст процесу пізнання психологічного в історії розвитку людства, тобто як людство розкривало для себе закони свого власного психічного і соціально-психологічного життя, то історична психологія досліджує не так факти пізнання (але й пізнання теж), як факт існування психічного. Можна сказати, що історична психологія насправді має більшою мірою онтологічну спрямованість, а історія психології – гносеологічну.

Картину побутування СПМ у проміжних формах представлено в дослідженні загальних тенденцій розвитку ідеологій, їх поєднання із соціальними нормами і стереотипами (В. Жовтяньська), а також соціально-психологічних особливостей конфліктного переживання війни (О. Кухарук).

В. Жовтяньська вивчає націєтворчий та конфліктологічний потенціал соціальних норм і стереотипів, уявлених у формах СПМ. Слово

“соціальний” тут говорить не про те, що це якийсь соціологічний (а не психологічний) феномен, а про те, що йдеться про групу. У дослідженні соціальних норм, зокрема, аналізуються їхні функції в житті суспільства, а саме регуляції поведінки людини в соціумі, консервації поведінкових стандартів. Високий конфліктогенний потенціал явища соціального стереотипу актуалізує його вивчення для аналізу і прогнозу націєтворчих процесів, розроблення методів нейтралізації негативних впливів соціальних стереотипів у процесах націєтворення.

О. Кухарук аналізує соціально-психологічні особливості конфлікту як окремого випадку соціально-психологічного мислення в ситуації невизначеності. Ідеться про поєднання класичного соціально-психологічного розуміння конфлікту і війни як крайньої форми конфлікту в умовах невизначеності та можливостей виявлення соціально-психологічного потенціалу для вивчення зазначеного явища в інших виявах соціально-психологічного мислення, зокрема наукового і побутового. Дослідницький кейс унаочнює, як конфлікт переживань та уявлень, що стосуються війни, через стереотипи сприйняття (умовний поділ на тих, хто втягнений у війну, і тих, хто уникає теми війни) спричиняє конфліктну взаємодію, яка призводить до поглиблення кризи в українському суспільстві.

Соціально-психологічне мислення набуває форми різних соціокультурних явищ і процесів, зумовлюючи активний симбіоз наукових, позанаукових і проміжних форм СПМ. Про це, власне, свідчить аналіз проблемних соціально-психологічних аспектів, які мають місце в практиці націєтворення. Саме на аналізі соціокультурних детермінант процесу націєтворення, які, відповідно, оприявнюються в націєтворчому і конфліктологічному потенціалі форм СПМ, зосередила увагу авторка цієї статті. Мета дослідження – на основі аналізу кейсів (case study) розкрити діалектику національного і конфліктогенного в націєтворчому процесі в Україні, запропонувати соціально-психологічні механізми консолідації української нації. Діалектику українського націєтворення пропонується розглянути як результат взаємодії та єдності протилежностей, уособлених у процесах творення і руйнування.

Відтак М. Слюсаревський обґрунтовує потребу переходу від умоглядних тверджень до конкретно-наукового розроблення проблеми впливу трагічних подій радянського минулого на масову психологію та поведінку сучасних українців. Зокрема, представлено гіпотетичний конструкт, який поєднує зразки масової культури і факти побутової злочинності зі сферою політики, а саме з політичними репресіями.

Названі напрями та підходи жодною мірою не претендують на вичерпне оприявнення всіх форм і виконують, певним чином, ілюстративну функцію, демонструють авторські бачення предметного змісту соціальної психології націєтворення і способів його розкриття в координатах СПМ.

А втім, на цих засадах було запропоновано три концептуальні підходи до побудови соціальної психології націєтворення: суб'єктно-вчинковий (В. Татенко), архетипово-міфологічний (О. Суший, О. Яремчук), антиконсолідаційно-ліберальний (В. Жовтянська), – на основі застосування теоретико-аналітичного, історіографічного та емпірично-індуктивних методів. Описано соціокультурний та суспільно-історичний контексти формування ідей націєтворення в працях українських мислителів та вчення другої половини ХІХ ст. (Ю. Соколовська).

Здійснено соціально-психологічну інтерпретацію і конкретизацію положень про націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення. Запропоновано систему гіпотез, що поєднують масові політичні репресії 30-х років ХХ ст. з фактами побутової злочинності в посттоталітарних суспільствах і зразками сучасної масової культури (М. Слюсаревський). Висунуто також гіпотези: про суб'єктно-вчинкову природу націєтворення як готовність до спільного вчинку самовідданості і самопожертви (В. Татенко); про існування архетипної програми “розділеної України” і можливість її дезактивації шляхом заміщення конфліктогенного архетипного ядра на консолідаційне (О. Суший); про індивідуальний авторський міф як продукт спільного вчинку націєтворення (О. Яремчук); про соціальні норми як вияв звичаєвої форми соціально-психологічного мислення (В. Жовтянська); про світоглядний конфлікт між військовими (ветеранами) і цивільними в Україні (О. Кухарук).

Створено відповідні концептуальні моделі: структури націєтворчої вчинкової активності групового суб'єкта і системи соціально-психологічних механізмів впливу в процесах націєтворення (В. Татенко); структури архетипної програми конфлікту (О. Суший); націєтворчого потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності (О. Яремчук); конфліктного переживання війни різними верствами (О. Кухарук); з'ясовано психологічні та демографічні чинники відмінностей соціальних норм (ригідність) (В. Жовтянська). На основі емпіричного дослідження виявлено тенденції несиметричного переживання війни і взаємосприйняття серед учасників АТО й цивільного населення (О. Кухарук).

У кінцевому підсумку концептуальним узагальненням засад та методологічних принципів дослідження соціальної психології націєтворення стала однойменна експериментальна розробка – навчальна програма “Соціальна психологія націєтворення”, проект структури якої наводимо далі.

Соціальна психологія націєтворення

(структура навчальної дисципліни)

Тема 1. Націєтворчий процес як предмет соціально-психологічного пізнання

Лекція 1. Теоретичні і методологічні підходи до соціально-психологічного дослідження процесу націєтворення.

Лекція 2. Етнічна психологія: етногенетичні і культурно-історичні аспекти націєтворення.

Лекція 3. Націєтворчий процес у фокусі соціально-психологічної думки в Україні (2-га пол. ХІХ – початок ХХ ст.).

Тема 2. Націєтворчий процес у координатах концепції соціально-психологічного мислення

Лекція 4. Соціально-психологічне мислення: сутність і формовияви.

Лекція 5. Особливості становлення і розвитку форм соціально-психологічного мислення.

Лекція 6. Націєтворчий і конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення.

Тема 3. Теоретичні і методологічні засади соціально-психологічного дослідження націєтворчого процесу з позицій суб'єктно-вчинкового підходу

Лекція 7. Процес націєтворення як об'єкт соціально-психологічного дослідження.

Лекція 8. Суб'єктно-вчинковий підхід до дослідження процесу націєтворення як соціально-психологічного феномену.

Тема 4. Націєтворчий і конфліктологічний потенціал історичної психології в умовах мультикультурності

Лекція 9. Націєтворчий процес у проблемному полі історичної психології.

Лекція 10. Національний міф: можливості та ризики конструювання.

Лекція 11. Соціально-психологічна концепція етнокультурної міфотворчості як фактор активізації націєтворчих процесів.

Тема 5. Націєтворчий процес в умовах соціальних криз та граничних ситуацій

Лекція 12. Поняття “соціальна криза”, “гранична ситуація” та “соціальний конфлікт”: соціально-психологічний вимір.

Лекція 13. Конфліктогенність соціальних ситуацій: виклики націєтворенню.

Лекція 14. Відображення соціальних конфліктів, війни та ситуації невизначеності у формах соціально-психологічного мислення.

Тема 6. Соціальні норми і стереотипи в націєтворчому процесі: соціально-психологічний аспект

Лекція 15. Соціальні норми і стереотипи як предмет соціально-психологічного дослідження.

Лекція 16. Націєтворчий і конфліктологічний потенціал соціальних норм.

Лекція 17. Націєтворчий і конфліктологічний потенціал соціальних стереотипів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Що ж до виокремлених на початку публікації завдань НДТ “Націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення”, то колективом лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України в ході виконання першого – теоретико-методологічного – етапу роботи отримано такі результати.

1. Обґрунтовано концептуальні засади соціальної психології націєтворення як окремого наукового напряму досліджень проблемних соціально-психологічних аспектів, які мають місце в дослідженні і практиці націєтворення. Визначено її мету, об’єкт і предмет дослідження, окреслено методологічні принципи соціально-психологічного дослідження націєтворчого процесу. Представлено робочі соціально-психологічні визначення понять “нація” і “націєтворення”.

2. Запропоновано низку нових підходів до вивчення нації як соціально-психологічного феномену та соціально-психологічних засад націєтворчого процесу, що спираються на концепцію форм СПМ М. Слюсаревського та розкривають можливості дослідження соціальної психології націєтворення в різних площинах. Концептуальним узагальненням засад і методологічних принципів дослідження соціальної психології націєтворення є однойменна експериментальна розробка – навчальна програма “Соціальна психологія націєтворення”.

3. Здійснено соціально-психологічну інтерпретацію та конкретизацію положень про націєтворчий та конфліктологічний потенціал форм соціально-психологічного мислення. Визначено можливості симбіозу наукових, позанаукових і проміжних форм СПМ у дослідженні проблемних соціально-психологічних аспектів націєтворення. Наприклад, історична психологія та соціальна архетипіка належать до корпусу наукових форм СПМ, однак занурення в пласти глибинних форм трансляції психосоціокультурного досвіду життєдіяльності соціуму неминує виводить дослідників у простір позанаукових (звичайних, міфологічних, фольклорних) та проміжних (ідеологічних, психотехнологічних) форм СПМ, які є формами уявлення неусвідомлюваних психічних феноменів. Дослідження соціально-психологічних механізмів і чинників, які визначають тенденції розвитку ідеологій у їх поєднанні із соціальними нормами і стереотипами, а також конфліктної взаємодії в ситуації війни неминує перетинається із звичайними формами СПМ.

Соціальна психологія націєтворення як науковий напрям, завдання якого полягає у визначенні соціально-психологічних засад процесу націєтворення, оприявленних у формах СПМ, є принципово новим підходом до вивчення нації як соціально-психологічного феномену. Перспективи соціальної психології націєтворення вбачаємо у формуванні та інституціоналізації якісно нових практик на шляху розбудови українського національного проекту як вияву самовідданої творчої активності

і самопожертви суб'єкта націєтворення заради утвердження і відстоювання своїх національних інтересів.

Список використаних джерел

1. Картунов, О. В. (1999). *Вступ до етнополітології*. Київ: Ін-т економіки, упр. та госп. права.
2. Слюсаревський, М. М. (Ред.). (2018). *Соціально-психологічне мислення: генеза, основні форми та перспективи розвитку*. Взято з <http://methodology.ucoz.net/load/>.
3. Суший, О. В., Гриджук, В. Д., Жовтянська, В. В., Кухарук, О. Ю., Соколовська, Ю. С., Слюсаревський, М. М. & Татенко, В. О. (2017). Особливості становлення і розвитку форм соціально-психологічного мислення: теоретичні здобутки та перспективи досліджень. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 39 (42), 3–26.
4. Слюсаревський, М. (2017). *Стенограма доповіді “Немає людини – немає проблеми”*. Взято з http://ispp.org.ua/bibl_30.htm
5. Горбунова, В. & Климчук, В. (2017). Українці долають травму Голодомору, але повільно. *Цензор. Нет*. Взято з <https://ua.censor.net.ua/r463935>.
6. Суший, О. В. (2017). Глибинні рифи українського націєтворення: архетипна програма конфлікту. *Проблеми політичної психології*, 5(19), 103–121.

References

1. Kartunov, O. V. (1999). *Vstup do etnopolitologii* [Entry to the ethnopolitology]. Kyiv (ukr).
2. Sliusarevskiy, M. M. (Ed.). (2018). *Sotsialno-psykholohichne myslennia: heneza, osnovni formy ta perspektivy rozvytku* [Socio-psychological thinking: genesis, basic forms and prospects of development]. Retrieved from <http://methodology.ucoz.net/load/> [downloaded 20 March] (ukr).
3. Sushyi, O. V., Hrydzhuk, V. D., Zhovtianska, V. V., Kukharuk, O. Yu., Sokolovska, Yu. S., Sliusarevskiy, M. M. & Tatenko, V. O. (2017). Osoblyvosti stanovlennia i rozvytku form sotsialno-psykholohichnoho myslennia: teoretychni zdobutky ta perspektivy doslidzhen [Peculiarities of the formation and development of forms of socio-psychological thinking: theoretical achievements and research prospects]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies in Social and Political Psychology], 39(42), 3–26 (ukr).
4. Sliusarevskiy, M. (2017). *Stenohrama dopovidi “Nemaie liudyny – nemaie problemy”* [Transcript of the report “No man – no problem”]. Retrieved from http://ispp.org.ua/bibl_30.htm (ukr).
5. Horbunova, V. & Klymchuk, V. (2017). Ukraintsi dolaiut travmu Holodomoru, ale povilno (2017). [Ukrainians are overcoming the Holodomor trauma, but slowly]. Retrieved from <https://ua.censor.net.ua/r463935> (ukr).
6. Sushyi, O. V. (2017). Hlybynni ryfy ukrainskoho natsiietvorennia: arkhetydna prohrama konfliktu [Deep rifies of ukrainian nation-building: Archetypal program of conflict]. *Problemy politychnoi psykholohii* [Problems of political psychology], 5(19), 103–121 (ukr).